

TJUGOHUNDRASEX ÅRS VÅRBLAD FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ (DAUM)

DAUM-KATTA

DAUM 50 år

"Hänna köm ägge bårte katta!" Uttrycket finns belagt på många håll i Västerbotten och Norrbotten och betyder ordagrant 'Nu kommer ägget ur kattan'. Innebörden är ungefärligen – med ett annat uttryck som knyter an till djurvärlden: 'detta är pudelns kärna'.

HÄNT SEDAN SIST – SAMARBETEN UNDER ÅRET

- ABM-projektet Informations-Öar. Västerbottens museum, Länsbiblioteket i Västerbotten och DAUM bygger kulturhistoriska informations-öar på kommunbiblioteken.
- ABM-rådet i Västerbotten. Samverkan mellan DAUM, Länsbiblioteket, Västerbottens museum och Forskningsarkivet vid Umeå universitet.
- Medverkan i referensgruppen för Nordkalottens kultur- och forskningscentrum (NKFC) i Övertorneå. Målet är att etablera, stärka och bevara kunskapen om meänkieli och kulturen främst i Tornedalen.
- Lokalhistoriskt projekt med Vilhelmina kommun omkring utgivning av samtliga tidningsartiklar i Västerbottens-Kuriren som rör Vilhelmina socken 1900-1925.
- Dialektinsamlingsprojekt, gemensamt för de avdelningar inom SOFI som bedriver dialektrelaterad verksamhet.
- Samarbetsprojektet Årets högtider, Julen 2004, gemensamt för folkminnesavdelningarna inom SOFI samt Folklivsarkivet i Lund, Nordiska museet m.fl.
- Medverkan i Västerbottens museums fasta Umeå-utställning ForUm.
- Samverkan inom Arkivnätverket med andra arkivinstitutioner i Umeå.
- Medverkan i Musikmuseets utställning Vems röst? Vilken musik? Kön - musik – makt.
- Medverkan i Västerbottens museums samiska referensgrupp, där också företrädare för sameföreningar och samebyar i Västerbotten ingår.
- Medverkan i Västerbottens museums samiska arbetsgrupp, Lienkie, vars syfte är att planera aktiviteter och arrangemang omkring den samiska kulturen.
- Umeå sameförening, Västerbottens museum och DAUM har under 2005 drivit en studiecirkel om samernas närvaro i Umeå förr och nu. Arbetet resulterade i en utställning i anslutning till muséets nya basutställning om Umeå, ForUm.
- Samarbete med Pengsjö same- och nybyggarmuseum om museets arkiv.
- Forskningsnätverk inom musiketnologi och populärmusikstudier. Høgskolen i Nesna, Norge, NTNU i Trondheim, DAUM, Umeå universitet, Universitetet i Tampere, Finland.
- Kulturelle prosesser i samiske miljø på Helgeland og i Västerbotten c:a 1800-2000. Høgskolen i Nesna, Norge.
- Sørsamisk musikkultur – aktuell uttrycksform eller historisk levning?, ett delprojekt inom ovanstående huvudprojekt. Høgskolen i Nesna, Norge. Projektets syfte är att analysera modern sydsamisk musik i en bredare kontext, inkluderande analys i ett sociokulturellt perspektiv.
- Samverkan med Gruppen för svensk jazzhistoria och Svenskt Visarkiv.
- Samverkan inom ett nationellt nätverk för folkmusikarkiv och forskning. Återkommande konferenser, 2005 i Järvsö.

DAUM-KATTA är ett oregelbundet utkommande organ för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå DAUM ingår i myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI).

Redaktör och ansvarig utgivare: arkivchef Ola Wennstedt

Text där inget annat står: Linda Gustafsson

Foto där inget annat står: Susanne Idivuoma och Susanne Odell

DAUM-KATTA finns också på Internet: www.sofi.se

INNEHÅLL

HÄNT SEDAN SIST— SAMARBETEN UNDER ÅRET	SID. 2
REDAKTÖREN HAR ORDET	SID. 3
DAGS FÖR JUBILEUM	SID. 4
ARKIVCHEFEN GER EN BAKGRUND	SID. 5
ARKIVARIE MED MÅNGA MINNEN	SID. 6
UMEÅ — INGET SJÄLVKLART VAL	SID. 7
DET FOLKLIGA BERÄTTANDET PÅ VÄG TILLBAKA	SID. 8
BERÄTTARE, JOJKARE, LEDARE OCH LÄRARE	SID. 9
UPPSKATTAD RESA I TID OCH RUM	SID. 10
SAMISKA ORTNAMN PÅ KARTAN	SID. 11
MÅNGA INTRESSERADE AV ATT FIRA HALVSEKEL PÅ DAUMSID. 12-13	
DEN VÄSTERBOTTNISKA JULEN KARTLÄGGS	SID. 14
BOTTNISKA DIALEKTPROBLEM	SID. 16
ETT ARKIV FÖR FRAMTIDEN	SID. 17
ANNONS	SID. 18
NOTISER	SID. 19-20
BRÖLLOP, KALAS, KÖTTSOPPA OCH KARAMELLER	SID. 21

Redaktören har ordet

DAUM ingår som bekant i den statliga myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI). Arbetet inom SOFI och dess förstadier har ända sedan de första samlade initiativen under 1900-talets första år kretsat kring vad som idag kan beskrivas som deskriptiv språkvetenskap och folkminnesverksamhet.

Förutsättningarna för arbetets inriktning kan emellertid komma att förändrats. Riksdagen fastslog i december 2005 mål för den svenska språkpolitiken, baserat på regeringens språkpolitiska proposition Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik (2005/06:2). I propositionen konstateras att ”Svenska språket ska vara huvudspråk i Sverige, och svenskan ska vara ett komplett och samhällsbärande språk. Den offentliga svenskan ska vara vårdad, enkel och begriplig. Alla ska ha rätt till ett språk: att utveckla och tillägna sig svenska, att utveckla och använda det egna modersmålet och minoritetsspråket och att få möjlighet att lära sig främmande språk”. För att nå dessa mål ”träder en ny samordnad språkvårdsorganisation i kraft den 1 juli 2006”. Den nya språkvårdsmyndigheten består av Språk- och folkminnesinstitutet, Svenska språknämnden, Sverigefinska språknämnden och Klarspråkgruppen inom Regeringskansliet. De tre språkvårdsinstanserna kommer att inordnas i SOFI:s organisation. Vidare konstateras i propositionen att dialekter är av ”stort språkligt intresse och en viktig bärare av vårt gemensamma kulturarv”. Därför får SOFI glädjande nog ökade resurser för att arbeta aktivt med att främja dialekter.

SOFI:s verksamhet ska alltså breddas mot en mer normativt inriktad språkvetenskap samt få ökade resurser för arbetet med dialekter. På DAUM ser vi med intresse fram emot hur arbetet i den nya myndigheten ska komma att te sig.

Detta nummer av DAUM-Kattan är sammanställt av Linda Gustafsson, studerande vid Journalistutbildningen vid Umeå universitet, och vi tackar henne så mycket för hjälpen!

Personellt

Under 2005 har vi fått hjälp i arbetet av två personer, **Adam Dahlén**, som ordnat upp nyinkommet material och inventerat DAUM:s bibliotek. Under senhösten började **Mikaela Nyström** på DAUM. Hon arbetar främst med skanning av skriftligt material.

DAGS för jubileUM

DAUM:s firande på Teg inleddes med att Claes Börje Hagervall, förste forskningsarkivarie och ordförande i jubileets planeringskommitté, hälsade välkommen. (Foto: Gunnel Westerström)

Salen på Teg var nästan full, cirka sextio personer trotsade den första novembersnön och dök upp för att lyssna på jubileumsföreläsningar i dagarna två.

För femtio år sedan startade projektet Folkmåls- och folkminnesundersökningen i övre Norrland (FFÖN). Det kom sedermera att kallas Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). Otaliga människor har under de femtio åren bidragit och dragit nytta av arkivet och dess samlingar. Självklart skulle därför jubilarerna firas med pompa och ståt! Firandet gick av stapeln den 21–22 november 2005 med två dagar fyllda av föreläsningar och av människor som en gång arbetat eller på något annat sätt varit inblandade i arkivets verksamhet. Det firades även med middag och mottagande av presenter.

50 år med arkivet

Dialekt-, ortnamns och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) är en del av den statliga myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI), som lyder under Utbildnings- och kulturdepartementet. Förutom i Umeå har SOFI avdelningar och arkiv i Göteborg, Lund och Uppsala, där också myndighetens kansli och ledning är stationerade.

En långväga gäst vid DAUM:s 50-årsjubileum kom från myndighetens ledning i Uppsala. Det var SOFI:s direktör, Björn Lindquist. Han har innehaft posten som direktör i åtta år men erkänner snabbt att han är en grönögling i jämförelse med vissa andra i rummet, som t.ex. de emeriterade professorerna Tryggve Sköld och Sigurd Fries.

Beträffande DAUM:s inriktning och historia konstaterar Björn Lindquist att de ser något annorlunda ut än vad

de gör för de övriga avdelningarna och enheterna inom SOFI. DAUM har mer karaktären av ett folkminnesarkiv som dessutom har ett helt unikt uppsamlingsområde, såväl till innehåll som till geografisk utbredning. Han nämner som exempel gruvnäringen och nybyggerlivet i Norr- och Västerbottens län men även de samiska och tornedalsfinska kulturerna som DAUM har ett särskilt ansvar att bevaka.

– Historia är något som har ägt rum, som vi inte kan ändra på. Vi ska inte tänka att det var bättre förr, utan vi ska använda historien för att gå framåt. Förutsättningarna för att få tillgång till detta navigationsinstrument för framtiden underlättas genom det dokumentationsarbete som sker vid arkiven, konstaterar Lindquist i avslutningen av sitt inledningsanförande.

Arkivchefen ger en bakgrund

Ola Wennstedt, som varit DAUM:s arkivchef sedan 1998, tecknar en bild av historien och berättar bland annat om hur DAUM kom till, svårigheter som tornat upp sig på vägen och de människor som rört sig i arkivet under åren.

Det hela började med Folkmåls- och folkminnesundersökningen i övre Norrland (FFÖN) på 1950-talet, när ett initiativ i strävan efter att få det första norrländska universitetet till Umeå togs. Att få ett arkiv hit kan ses som en del av detta arbete. Ola Wennstedt nämner bland annat riksdagsman Gösta Skoglund som arbetade för att staten skulle ta över driften av arkivet när det hotades av nedläggning på slutet av 1960-talet, ett arbete som resulterade i att staten övertog verksamheten 1971. Då skedde ett namnbyte från FFÖN till Dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå (DAUM), och en flytt till Humanisthuset på universitetsområdet ägde också rum.

Alla statliga myndigheter får sitt uppdrag från regeringen. DAUM:s uppdrag är att på vetenskaplig grund öka kunskaperna om dialekter, folkminnen och namn i Sverige. I uppdraget ingår också att bibehålla, levandegöra och sprida detta kulturarv, vilket man gör genom insamling, bearbetning och utgivning. I uppdraget ingår även att yttra sig i olika frågor som rör såväl ort- som personnamn.

På DAUM finns Sveriges största samling med växtnamn, ungefär 70 000. Det finns 2,2 miljoner kartotekskort mer personnamn och ortnamn på dialekt. Det finns över 10 000 inspelningar på band och lika många tidningsurklipp.

– Om man sitter på heltid så tar det ungefär tre år att lyssna igenom det material som finns inspelat på DAUM, avslutar Ola Wennstedt.

DAUM har under åren haft fem arkivchefer, med nuvarande inräknad, och sedan 1971 har över 140 personer på något sätt varit inblandade i det dagliga arbetet. På bilden den nuvarande arkivchefen i talarstolen.

VIKTIGA ÅRTAL

1955 Verksamheten tar sin början vid DAUM:s föregångare, Folkmåls- och folkminnesundersökningen i övre Norrland (FFÖN).

1971 FFÖN överförs till den nyinrättade statliga myndigheten Dialekt- och ortnamnsarkiven samt Svenskt visarkiv (DOVA) och namnet ändras till Dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå (DAUM).

1981 Namnet byggs ut till Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) och verksamheten flyttar från Humanisthuset vid universitetet till de nuvarande lokalerna på Teg.

1993 DOVA ombildas till Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) och DAUM följer med i organisationen.

Arkivarie med många minnen

Sveriges dialekter är en kulturskatt som måste bevaras. Det menar Gunnel Westerström, som under många år arbetade på DAUM som arkivarie.

Med färgstark och behaglig stämma berättar Gunnel, numera pensionär och bosatt i Frankrike, om sin tid på dialektarkivet och om de över tusen inspelningar hon gjort. Hon säger att hon själv var enspråkig till dess att hon började skolan vid sju års ålder, hon pratade nämligen Degerfors-dialekt. Väl i skolan var hon tvungen att lära sig rikssvenska och fick möta plågoandar som ständigt rättade hennes *ett apelsin* och *ett banan*. I skolan fick hon istället lära sig rikssvenska. Hon gick senare vidare och läste nordiska språk. I sin strävan att undvika läraryrket fick hon ett sommarjobb på FFÖN, där hon arbetade på somrarna och sedan fick en fast tjänst i januari 1966.

En stor del av hennes arbete var att göra inspelningar, och det var inte helt utan svårigheter. Det var svårt att intervjua människor, särskilt dem som kom från ett annat dialektområde. Det gällde att inte påverka för mycket med sin egen dialekt, men heller inte att prata alltför korrekt, eftersom vitsen med inspelningen är att få höra precis hur personen som intervjuas låter. Det var kanske till och med omöjligt för den intervjuade att förstå vad hon sa. Sen gällde det ju också att få intervjupersonen att känna sig avslappnad och att inte få in störande ljud i bandspelaren.

– Jag kommer ihåg min resa till Överkalix socken och en dialekt som jag bara kände teoretiskt. I verkligheten var dialekten minst

sagt svårgenomtränglig, och jag förstod inte vad de sa och kunde därför inte ställa några följdfrågor. De inspelningarna ligger inte direkt på tioitopplistan om jag säger så.

GIVANDE ARBETE

Gunnel Westerström skildrar fängslande de svårigheter som kunde uppstå när hon samlade in material från, som hon uttrycker det, vanligt folk. Hon berättar om den gången då hon fått tips om två riktiga urinvånare, två bröder i Luleå som, enligt ryktet, pratade genuin dialekt. Hon hittade dem lindrigt nyktra vid köksbordet och tämligen oförmögna att förstå vad hon ville. Det blev en utflykt som slutade utan intervju, men med att hon fick med sig en stor glasburk med löjrom som den ena brodern förärat henne.

Trots dessa svårigheter tycker Gunnel att hon hade ett fantastiskt och viktigt arbete. Hon menar att det finns många pärlor i arkiven, inspelningar av människor som totalt glömt bort att de blivit intervjuade och bara lutat sig tillbaka och berättat. Detta menar Gunnel är arkivens viktiga funktion, att det är en chans att få höra människor som lever långt annor-lunda än de som vanligtvis får göra sina röster hörda. Hon pratar varmt om de levnadsöden hon fick lyssna på när hon reste runt i Norrland och gjorde sina intervjuer, och hon pratar entusiastiskt om privilegiet att bli inbjuden i människors hem och om de underbara så kallade sagesmän som hon mött.

Gunnel Westerström arbetade under många år som arkivarie på DAUM.

Umeå – inget självklart val

Arkiven ger oss en förbindelse med äldre tider och en kontinuitet mellan det som är och det som varit.

Ingen skulle väl svälta ihjäl om arkiven inte fanns, men vi skulle kanske få det lite svårare. Det säger Sigurd Fries, som inte minns alla 50 år som FFÖN/DAUM funnits, men väl 37 av dem.

Sigurd Fries är sedan 15 år pensionerad professor i nordiska språk. Han minns bland annat mycket väl kampen mot Härnösand om det första norrländska universitetet. Sigurd menar att det inte alltid varit problemfria år för arkivet i Umeå. Särskilt minns han åren mellan 1969 och 1971 då han själv var föreståndare för arkivet.

Från början bekostades FFÖN:s verksamhet av Norrbottens och Västerbottens läns landsting och Umeå stad. Så småningom ville de, som Sigurd Fries uttrycker det, ”bli av med” det ekonomiska ansvaret, och då uppstod problem som Gösta Skoglund, riksdagsledamot från Umeå, till stor del hjälpte till att lösa. Vilket han gjorde genom sitt så berömda ”fotarbete”, som innebar att gå runt i riksdagen och prata med folk. Det var enligt Sigurd Fries till stor del Skoglunds förtjänst att arkivet i Umeå så småningom fick statligt stöd.

Liksom Gunnel Westerström poängterar Fries att arkiven handlar om vanliga människors historia, och om hur de skänkt material till arkivet och på andra sätt bidragit till dess uppbyggnad.

Han talar om dem som bidrog till arkivets organisation, dess lokalisering till Umeå och det material som människorna i Norr- och Västerbottens län deltagit med.

Fries nämner också flera gånger i sitt anförande språkforskaren Karl-Hampus Dahlstedt. Han månade mycket om Norrlandsfrågorna, för arkiven och för att Umeå skulle få det första norrländska universitetet. Enligt honom var det självklart att arkiven skulle utlokaliseras för att vara nära den plats där materialet samlas in. När Umeå sedan fick ett universitet kändes det självklart att även arkivet skulle finnas där. Att de samiska samlingarna gör Umeås arkiv speciellt återkommer Sigurd Fries till mer än en gång, och han nämner särskilt att det sedan 1979 funnits en arkivarie på DAUM med speciellt ansvar för de samiska samlingarna. Den första som hade ansvar för dessa var Olavi Korhonen. Den nuvarande samiska arkivarien heter Susanne Idivuoma.

För Sigurd Fries är det självklart att det ska finnas ett arkiv av DAUM: s typ i Umeå, nära där så mycket av det viktiga materialet samlas in. Samlingarna som arkiven vårdar och bevarar är knutna till bestämda delar av vårt land och arkiven och universitetet hör ihop. Umeå har ett eget universitet, alltså ska det också finnas ett eget arkiv.

I sin strävan efter ett universitet i mitten av 1950-talet, fick Umeå det så kallade vetenskapliga biblioteket

Sigurd Fries anser att det till stor del är Gösta Skoglunds förtjänst att arkivet finns i Umeå.

och rätten till det så kallade ”femte exemplaret”, vilket var ett resultat av en dragkamp mellan olika städer i Norrland.

Det femte exemplaret innebär att alla tryckerier i Sverige är skyldiga att leverera ett exemplar till universitetsbiblioteken i Göteborg, Lund, Stockholm, Uppsala och till sist Umeå. Efter det föll det sig självklart att även universitetet skulle förläggas till Umeå.

Det folkliga berättandet på väg tillbaka

Med sliten axelremsväska i skinn och rejäl ylletroja personifierar Alf Arvidsson sitt yrke, etnologi-professorns. Han har främst intresserat sig för musik och berättande med inriktning mot folkloristik, och han tror att arkiven och berättandet är på väg tillbaka.

Själv upptäckte Alf Arvidsson DAUM i början av 1980-talet när han studerade etnologi. Besök på arkivet var då en självklarhet. Senare, under sitt uppsatsskrivande, uppmärksammades han av dåvarande arkivchefen, Åke Hansson, som gav honom en del arbetsuppgifter. Alf var, säger han själv, inte särskilt intresserad av ”tomtar och troll”-forskning, dvs. av sagor och sägner.

– Det hörde hemma i vulgärbilden av etnologi, men jag fick den som ett vetenskapligt uppdrag, och den blev intressant ganska snart, menar Arvidsson.

En av anledningarna till att det blev intressant har att göra med samlingarnas karaktär. Han menar att det är lyckosamt att DAUM inte kom till förrän på mitten av 1950-talet, eftersom det innebar att vissa misstag redan var gjorda och att bandspelaren fanns med från arkivets början. Bandspelaren möjliggjorde direkt kontakt med sagespersonerna, utan mellanled.

– Det går att lyssna på orden, uttalet och nyanserna i berättelserna och på hur budskapet kommer fram.

En annan fördel med DAUM är att allting finns tillgängligt. På andra arkiv katalogiseras inte inspelningar utan istället utskrifter, vilket leder till avvägningar och urval, eftersom det är omöjligt att skriva ut allt. På DAUM, däremot, så katalogiserades inspelningarna direkt, vilket innebär ett oredigerat språk med det känslöengagemang som bara finns i talspråket. Att få jobba med inspelningarna gav honom en annan bild av folklöre.

Arbetsuppgifterna på DAUM ledde senare till ett vikariat, under vilket han, tillsammans med Tone Dahlstedt, arkivarie på DAUM, färdigställde boken ”Vitra och bäran - två studier i norrländsk folktro”, som gavs ut 1983. Efter den har Alf Arvidsson skrivit en rad böcker, bland annat en lärobok i etnologi.

Alf Arvidsson pratar också om universitetsämnet etnologi och hur det gått från att varit en grundkurs som i början av 1960-talet lockade fem studenter årligen på Stockholms universitet till att dra till sig över 700 intresserade i slutet av samma årtionde. Det gick från att ha varit en specialitet inom humaniora till att bli ett eget,

starkt förankrat ämne med stark lockelse hos en ny generation studenter. Men folklivsforskning, som det tidigare hette, väckte inte bara intresse på universiteten utan även i resten av samhället.

– 1970-talet var ett årtionde då man intresserade sig för folklig kultur, menar Arvidsson.

Under samma årtionde började också folkmusiken att dokumenteras, och arkivet blev något som syntes utåt bland kulturintresserade ungdomar.

PÅNYTTFÖTT BERÄTTANDE

Det finns ett folkligt berättande som är fullständigt levande även idag enligt Alf Arvidsson.

Synen på folklöre var att det var något som hörde hemma i ett illitterat samhälle och att det muntliga berättandet skulle försvinna med införandet av folkskolorna och när allt fler blev läskunniga. Detta synsätt har fått omvärderas bland annat genom att man började använda inspelningar och närma sig berättande i dess ursprungliga form. På 1950-60-talet handlade det om sagor och sägner, något som har förändrats nu.

– Berättandet anpassas för dagens publik och det kommer nya former av berättande, säger Alf Arvidsson.

I Västerbotten finns bland annat Tomas Andersson, som från början var spelman men som mer och mer börjat intressera sig för det folkliga berättandet. Han, och många andra, står för en ny typ av konstnärligt berättande, anpassad för en nutida publik.

– Från mitten av 1980-talet har det vuxit fram ett intresse för muntligt berättande som estradform, vilket gör att arkiven kan få en ny roll som nav och källa till kunskap för det konstnärliga uttrycket och dess utövare, avslutar Alf Arvidsson sitt föredrag.

Nya former för berättande

Poetry Slam
Berättarfestivaler
Berättarcafé
Stå-uppkomedi

Berättare, jojkare, ledare och lärare

– Krister Stoor berättar om Karin Stenberg

En sirlig gammal dam. En självklar auktoritet som kunde prata med alla människor. Så beskrivs Karin Stenberg. Hon som arbetade som lärarinna hela sitt liv, förblev ogift och borde ses som en av den samiska historiens viktigaste ledare.

Krister Stoor är doktorand vid Institutionen för arkeologi och samiska studier på Umeå universitet. Hans avhandling handlar om muntligt berättande i tal och sång/ jojk, och han berättar att intresset för Karin Stenberg väcktes efter ett anförande för elva år sedan av en annan av andra dagens föreläsare, Olavi Korhonen. Krister Stoor har gått många vändor i DAUM: s arkiv för att hitta material, och mycket av det han lyssnat på när det gäller Karin Stenberg är inspelningar gjorda av Tryggve Sköld. Karin Stenberg föddes 1884 och dog 1969.

Hennes familj drev traditionell renskötsel och hon hade två syskon, en syster och en bror. Brodern, Nils-Petter Stenberg, var en av dem som arbetade med att bilda Svenska Samernas Riksförbund (SSR) i slutet av 1940-talet. Systemen, Sara-Maria Norsa, beskrivs som en utmärkt jojkare, med en speciell form av berättande. Karin Stenberg såg, enligt Krister Stoor, tidigt hur hennes folk diskriminerades och insåg att det behövdes en utbildad ledare och lärare. År 1900, vid 16 års ålder, började Karin Stenberg på lärarseminariet i Mattisudden och senare i Öjebyn. Hon var lärare hela sitt liv och förblev ogift.

Hon skrev flera böcker och som författare betraktas hon som en av pionjerna. Krister Stoor kallar henne för Arvidsjaursamernas Elsa Laula och säger själv att det inte går att tala om samer och Karin Stenberg utan att det i någon utsträckning blir ett politiskt tal. Han nöjer sig emellertid med att säga att det var Karin Stenbergs övertygelse att samerna bebott Norrland i över två tusen år och aldrig avsagt sig landet eller blivit berövade det med vapenmakt och att det därför tillhör samerna av urminnes hävd.

1920 publicerades boken "Dat läh mijen situd!" (Det är vår vilja), som skrevs av Valdemar Lindholm och Karin Stenberg.

Boken, som gavs enhälligt stöd i samebyarna, var en vädjan till den svenska nationen om förståelse för samefolkets leverne, vilja och önsningar. Enligt Krister Stoor finns det väldigt mycket av Karin Stenberg i boken. Hon skrev senare också flera böcker och har haft stor inverkan på den samiska kulturens fortlevnad. Hennes hjärta klappade för det gamla hantverket och hon var en stor auktoritet inom slöjden. Elsa Laula ses som en av pionjerna i kampen för samernas rättigheter, och ofta glöms det bort att Karin Stenberg också var väldigt aktiv i de här frågorna. Hon är en av de samiska förmödrarna och bör, enligt Krister Stoor, lyftas fram som en av dessa. Karin Stenberg var kritisk mot etnograferna, som reste runt bland samerna för att kartlägga deras liv och leverne. Krister Stoor håller inte riktigt med henne i den fräna kritiken av de fältstudier som etnograferna ägnade sig åt. Stenberg menade att etnograferna lät sig fraktas runt

och sade sig sedan ha sanningen om det samiska folket utan att på riktigt ha upplevt deras sätt att leva. Karin Stenberg var i likhet med sin syster, Sara-Maria Norsa, känd som en utmärkt jojkare.

Krister Stoor säger sig, genom de inspelningar han lyssnat på, kunna urskilja tre olika former av tal hos Karin Stenberg. Den ena är läraren som är mån om att alla ska förstå och som alltid är vänlig mot de barn som hon möter. Den andra är den officiella personen, som talar utan någon märkbar dialekt och den tredje är berättaren Karin Stenberg. Han ger exempel på detta genom att låta åhörarna lyssna när hon jojkar och pratar.

Efter föreläsningen berättar Tryggve Sköld om hur han och hans fru 1963 hälsade på en då 79-årig Karin Stenberg och hur hon uttryckte en önskan om att få åka upp till Vittjokk utanför Arvidsjaur. De tog en taxi upp på berget, fick gå den sista biten och sedan lyssna när Karin Stenberg ställde sig och jojkade utför berget. En stämningsfylld upplevelse för makarna Sköld.

Fotnot. Tavlans av Karin Stenberg är målade av Sven Dahlin 1939 och återfinns i Gamla prästgården i Arvidsjaur, som numera är hembygdsmuseum.

Uppskattad resa i tid och rum

Med hjälp av OH-apparaten tog Tryggve Sköld med åhörarna på en tidsresa.

Tryggve Sköld tog med åhörarna på en skenbar resa när han, med inlevelse och skarpt minne, tog tåget tillbaka till 1950-talets Uppsala

– Jag ska försöka ta er med på en resa i tid och rum. Vi går på tåget i Umeå och åker ner till Uppsala och samtidigt en sådär 55 år tillbaka i tiden. Så inleder Tryggve Sköld sitt föredrag.

Vi stiger av tåget och går uppför Carolinabacken, uppför trappan till Carolina Rediviva och in i förhallen, snett till höger, genom en dörr och uppför en trappa. Där ligger Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) inhyst. Vi öppnar en järndörr och ser min arbetsplats där jag arbetade på den samiska avdelningen. Det är tätt bland borden, trångt och fullt med grejer, och platsbristen gör att det inte finns något system.

Saker läggs där det finns plats, men i kaoset finns Dagmar Holmqvist, som håller reda på var allting förvaras. – Man frågar efter en sak och hon dyker ner bakom en pelare och kommer sedan fram med det som efterfrågades.

Tryggve Sköld nämner under sin rundtur i arkivet alla vid den tiden aktiva vid ULMA. Där finns bland annat Fru Grape, som var gift med bibliotekarien och arbetade några timmar i veckan. Naturligtvis går vi också förbi Dag Strömbäck, som var föreståndare för ULMA. I arkivet sitter också Folke Hedblom, som Tryggve Sköld beskriver som en god berättare och skämtare. Vi smiter förbi trånga passager och svettas i värmen, och hälsar bland annat på Richard Broberg som arbetade med den s.k. värmländska undersökningen, och Herbert Gustafsson som höll på med den gotländska ordboken.

Det är varmt och tryckande i lokalerna. Detta var före kaffepausernas intåg. Något som ledde till uppmaningar från läkaren att börja röka igen för att undgå magsår, eftersom rökpauser minsann var tillåtna.

Tryggve Sköld visar även på hur välklippta alla är, även de som just inte hade något hår att klippa. Detta också beroende på att det gick bra att klippa sig på tjänstetid, något som alla ville dra nytta av. Han själv var aldrig anställd på ULMA, utan hade 1947 tenterat i nordiska språk och blev uppmanad att söka det, som det då hette, *lapska anslaget*. Det var viktigt att anslagen utnyttjades, annars återkom de inte nästa år. Han hade läst en del samiska men åkte till Gällivare för att fördjupa sina kunskaper. Han fick sedan sitta på ULMA och sköta det samiska materialet.

Han nämner de samiska frågelistorna och minns med viss fasa lackskivorna, där det gällde att lyssna, lyfta och trixa för att träffa rätt i spåret. Med ett språk man inte till fullo behärskar så är det inte så lätt. Turligt nog så var skivorna i alla fall kopior.

Snart har vi gått igenom hela arkivet, träffat alla människorna och skyndar oss tillbaka till stationen och tåget till Umeå och nutiden.

Samiska ortnamn på kartan

Inte sällan hittar man Olavi Korhonen sittandes i DAUM:s bibliotek.

Olavi Korhonen är emeriterad professor i samiska språk. För honom var DAUM arbetsplats under många år då han var ansvarig för de samiska samlingarna.

Fortfarande är han en flitig gäst, eftersom han arbetar med de samiska ortnamnen.

Korhonen berättar att när han skulle välja ämne för föredraget så bestämde han sig för att ta något som folk alltid brukar tycka är kul, nämligen ortnamnens betydelse och ursprung. Vem har lånat av vem, vem har kommit på vad och vem var först?

Han inleder sin föreläsning med att berätta om det samiska språkområdet som sträcker sig från de östliga delarna av Kolahalvön och sedan med ökande antal av samisktalande in i norra Finland och Sverige. Mellan dessa områden kan de samiska språken skilja sig så mycket att det inte går att säga att det hand-

lar om olika dialekter, utan att det snarare handlar om olika språk.

I nordligaste Finland, vid Enare träsk, går gränsen mellan östlig samiska och centralsamiska och på svensk sida, vid Arjeplog och Arvidsjaur, går gränsen mellan nordlig och sydlig samiska.

– Skillnaden är lika stor som den mellan svenska och en svår dansk dialekt, säger Olavi Korhonen. På våra fjällkartor är ungefär 3800 namn samiska och 30 svenska. Längre ner mot lappmarksgränsen avtar de samiska namnen men de finns fortfarande och på den svenska sidan används fjällkartor med samiska namn. Olavi Korhonen menar att genom att se hur namnet bytts från samiska till svenska går det att se hur kolonisationen gått till. Som exempel tar han *Arvidsjaur* som inte har något med personnamnet *Arvid* att göra utan betyder ”den givande sjön”

bytts ut mot svenska eller fått en förvanskad betydelse. Nu pågår arbetet med att öka namninventariet på de officiella kartorna.

SAREK

Olavi Korhonen tar sedan upp det för honom högaktuella namnet *Sarek*. Han medverkar i boken ”Arvet” som kom ut 2005 och handlar om världsarvet Laponia. I boken har han skrivit om de samiska namnen och menar att då vissa samiska namn har gått via så att säga svenska öron har det uppstått missförstånd och fel. *Sarek* som är ett samiskt ord uttalas i samiskan med kort *a* och kort *r*. Samtidigt uttalar många det med långt *a* och *r*, något som enligt Olavi Korhonen beror på att det samiska uttalet inte passar in i det svenska språket. Han har också en teori gällande hur det stora bergsmassivet fick sitt namn.

– Ett litet berg i närheten är grunden till namngivningen av hela massivet. Uppteckningar på DAUM säger att det inte fanns någon anledning för samerna att namnge de stora massiven, medan däremot dalgångarna och de små bergen som faktiskt användes namngavs.

Olavi Korhonen menar att det ofta uppstått missförstånd när till exempel fjällforskare skulle skriva de samiska ortnamnen, eftersom de inte alltid hörde rätt. Det är därför, tycker Korhonen, viktigt att analysera vad som skrivits och av vem. DAUM är en mycket viktig källa i detta arbete.

Många intresserade av att fira halvsekel på DAUM

Presenter till jubilarer var ett inslag under kvällen. Här öppnas paketen. Stående från vänster: Claes Börje Hagervall, Ola Wennstedt, Elsa Öhman och Ylva Sandberg.

Jubileumsmiddagen serverades i Församlingsgården på Teg efter den första dagens föreläsningar. Staffan Lundmark som till vardags arbetar på arkivet underhöll under middagen med fiolspel.

Hillevi Wadensten från Västerbottens museum samspråkar under kaffepausen med en av föreläsarna, Alf Arvidsson.

Efter middagen på Församlingsgården bjöds det på vin och tilltugg i DAUM:s lokaler på Länsmansvägen. Ola Wennstedt och Sigurd Fries har gått många vändor i arkivet. Bakom dem skimtar Krister Stoor.

Elli Sivi Näkkäljärvi Utsi, samisk språkvårdskonsulent, och Nils-Olof Sortelius, under en av föreläsningarna.

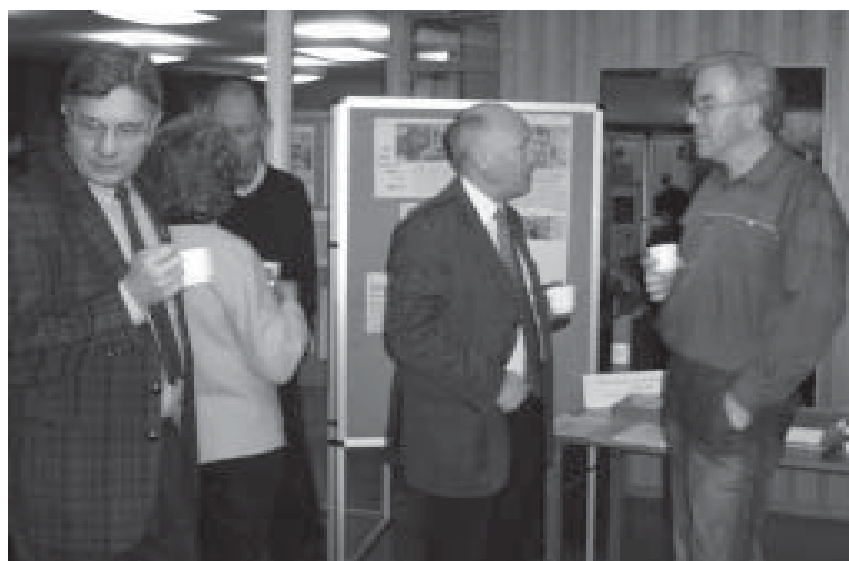
Roland Tidström under symposiets sista föredrag.

Gunnel Westerström samtalar under en kaffepaus med Boo Svarbo, umebo med rötterna i Överkalix.

Ola Wennstedt och Gunnel Westerström.

SOFI:s direktör Björn Lindquist (i mitten) i samråd med Lennart Dehlin från Lantmäteriet. Längst till vänster: Olavi Korhonen.

Den västerbottniska julen kartläggs

Det finns en dynamik i forskningen om julen. Traditioner och nya influenser blandas och blir till något nytt. Att få reda i det är ganska roligt tycker professorn i etnologi, Kurt Genrup, som har gastronomi som specialitet.

Varje år kring jul har alla vecko-tidningar med självaktning både en och två artiklar om gammaldags jular, hur vi firade för hundra år sedan, vad vi åt och vad vi drack.

Kurt Genrup, professor i etnologi.

– Det blir lite rundgång, ofta ringer journalisterna samma person och man ser att de har använt samma böcker, säger Kurt Genrup. Även han är ofta föremål för frågor från journalister och andra om vad som verkligen kännetecknar en ”äkta” jul, hur det var från början. Det finns ju ingen äkta jul på det sättet, men man får försöka ge tidningarna det som de vill ha och vara så korrekt som möjligt, säger Kurt Genrup. Det är nämligen så, säger han, att merparten av de gamla traditioner som vi kan läsa om i tidningar och höra om på tv före jul är tagna söderifrån och särskilt från lundamiljön, eftersom de flesta forskarna kom därifrån. Men julen firades inte på samma sätt i olika delar av Sverige, och det är den luckan i kunskaper han vill fylla. Med hög och klar stämma berättar han om pärmar fyllda med material om hur julen firades förr i tiden. Han säger att han arbetat tillräckligt länge för att få skriva om det han vill, vilket just nu är hur julen firades i det ”nordliga rummet”, som det heter när Umeå universitet ska profilera sig.

Med ett betydande material från DAUM och Skellefteå museum men även Nordiska museet och SOFI ska den nordliga julen kartläggas. Förutom traditionella uppteckningar har han också tittat på tidningsannonser, främst från Skellefteå, med början 1870 och sedan med tio års intervall.

Mycket av forskningen handlar om vad som hände när de gamla bondetraditionerna mötte den nya tiden.

JULGRANEN

I adelskretsar dök julgranen upp redan på 1740-talet, men i Västerbotten dröjde det nästan 150 år innan granen blev ett vanligt inslag till jul. Det sägs att under Oskar den andres tid hade familjemedlemmarna var sin, vackert pyntad, julgran. I bondefamiljerna pryddes den på ett sätt som snarast kan beskrivas som hötorgskonst, säger Kurt Genrup. Bruket av julgranen spreds först till städerna och skolorna, ofta genom en skolfröken som kom söderifrån med nya traditioner. I denna, Sveriges granrikaste, del tog det alltså lång tid innan traditionen tog grepp. Från början stod granen på ett bord eller hängde i taket. Det fanns heller inga ljus i den utan pyntet bestod av konfekt, pappersblommor och något enstaka äpple. Julgranskulor, som kom från Tyskland, var heller inte särskilt vanliga i början.

I just Tyskland var det vanligt att pynta granen med korv, för den goda lukstens skull. I norra Sverige nöjde man sig med nötter och kakor. Det talas, i uppteckningar från norra Sverige, också om att det användes hyvelspån och kex i granen. Så småningom började granen pyntas med ljus, och man tog då in större granar som ställdes på golvet. Men det rörde sig inte alltid om granar, uppteckningar talar även om nyårstallar eller björkkvistar som pryddes med stjärnor av tidningspapper.

Julkort ur DAUM:s samlingar.

ÖVERFLÖDET

Den svenska julmatstraditionen beskrivs ofta som ett överflöd men det var nog rätt påvert i jämförelse med dagens frossande kring jul. Det fanns lutfisk av gädda eller braxen, dopp i grytan, gröt och tårta. Det fanns också i vissa hem saker på bordet som vi nog skulle dra oss för att äta, som till exempel ekorre. Bland de starkare dryckerna var brännvinet viktigt, med sirapsbrännvin till damerna.

Grisköttet, som är en obligatorisk del av många svenska julbord idag, blev inte vanligt förrän runt år 1875. Innan dess var det mest fårkött, fågel och hare. Pannkaka blev också julmat efter järnspisens intåg vid denna tid.

Till jul var det motsatsparen som var det viktiga. Att maten skulle skilja sig från det vardagliga. Det var salt till vardag och färskt till jul, surt till vardag och sött till jul, det skulle vara sötebrödsdagar. Det var hårt till vardags och mjukt till jul. Smöret var också viktigt, till skillnad från söderut där osten var ett grundläggande inslag.

I vissa delar av inlandet fanns det också messmör till jul. Potatis däremot var inte populärt. Istället skulle man ha bröd, och pölsan byttes mot blodkorv drypande av smör. Maten skulle också kryddas rejält för att den skulle vara olik vardagens okryddade måltider. Estetiken spelade också in kring jul, det skulle vara fint dukat.

Mycket av vårt julfirande har tyska rötter men det har gjorts till västerbottniska traditioner. En västerbottnisk jul har vuxit fram ur en kulturkamp där nya idéer har mött gamla traditioner.

Sammanfattningsvis har julen haft fasta ritualer, och utrymmet för förändring har varit ganska litet. Däremot har firandet skilt sig åt beroende på om det hållits fast vid katolska traditioner eller inte.

”Det var snarast hötorgskonst”

I tidningarna syns annonser för vackra, röda julgransäpplen redan 1890. Även konstgjord snö nämns så här tidigt, och 1910 finns långa uppräknningar om vad som kan köpas till granen. Redan 1873 finns det i tidningen i Skellefteå reklam för presenter till barnen.

Andra varor som det annonserades om på 1890-talet var juldricka och apelsiner, marsipan och choklad tio år senare. Då fanns även särskilda julblommor och lutfisk till salu.

1910 annonseras det om franskinspirerade exklusiva saker, som tryffel och gåsbröst. Från och med 1910-talet sprids också julgranen mycket fort och blir ett givet inslag hos såväl rika som fattiga.

Julklapparna lyser ännu med sin frånvaro. Istället lekte barnen en lek där de kastade in saker genom dörren, det kunde vara en korvbit eller något annat.

På 1890-talet talas det om små gåvor till barnen men det var inte förrän efter första världskrigets slut som julklapparna gjorde sitt intåg, och barnen fick till exempel en docka eller någon träleksak, ofta beställd på postorder. Men det var ingen tomte som delade ut dem utan de gavs anonymt. I vissa fall fanns det en julbock som kom med julklapparna.

Det dröjde en bra bit in på 1900-talet innan tomten blev den som kom med klapparna.

Något unikt för Västerbotten var att det gavs presenter på trettondagsafton, men då anonymt.

Under katolsk tid fastade man ända till julafton och det riktiga frossandet tog inte vid förrän på juldagen. Vissa av dessa traditioner levde kvar länge i Västerbotten. Bland annat åts dopp i gryta för att få lite köttsmak, då buljongen bestod av både grishuvud och grisfot.

Även för samerna var julafton länge en fastedag där maten bestod och fortfarande till stor del består av, renkött.

Bottniska dialektproblem

Våra ords uttal och spridning säger mycket om vår historia. Det menar Lars-Erik Edlund, sedan tio år professor i nordiska språk vid Umeå universitet. Hans stora intresse är dialekter och namnforskning.

Föredraget handlade om bottniska dialektproblem och Lars-Erik Edlund brinner för sitt ämne. Han vittnade om dagar och nätter som tillbringats funderande på ords ursprung, förflyttning och inflytande. Den något mindre skara åhörare som samlats den andra dagen får spetsa öronen ordentligt för att hänga med, även på grund av delar av publikens ihärdigt ringande mobiltelefoner.

Han tog upp olika exempel från det bottniska området och pekade på hur uttal och ord ibland kan hoppa över landsdelar och att det finns ord som endast finns i till exempel södra Sverige och norra Ångermanland. Något som kan tyckas vara en märklig spridning med tanke på att under den tid som namn på orter, växter och annat befästes så bodde människor inte direkt i samma informationssamhälle som vi lever i idag.

Edlund håller sig främst på den svenska sidan och börjar med ordet *träsk* 'stor sjö', ett ord som används vid Bottniska viken och längs Östersjöns stränder på svensk sida, men med ett avbrott från södra och sedan hela mellersta Norrland. Det finns i ortnamn på uppsvenskt område men sedan hoppar det till norra Ångermanland, med endast ett undantag i södra Ångermanland. Detta tror

han beror på den uppsvenska kolonisationen av Sveriges nordligaste kustområden under medeltiden, någon gång på 1300-talet. De hade då med sig ord och namn till de norra delarna. Att människor, soldater, söderifrån befann sig i norra Sverige berodde i sin tur på att Ryssland hade vissa intressen av att expandera åt vårt håll. Lars-Erik Edlund nämner också andra saker som han gått och grunnat på, sånt som nasalassimilation, vilket är ett finare uttryck för att man säger *bratt* i västra Sverige och *brant* i östra. Han går igenom olika namn och uttal och var, hur och när det funnits olika former av detta och pratar om den information som finns att hitta i DAUM: s arkiv. Hans intresse för det egna ämnet är uppenbart. Han säger själv att han är lätt besatt av att hitta ord och dess ursprung, vem som använder dem, och hur orden kan spridas över av landet.

När det gäller de bottniska dialekterna så går det alltså inte att förneka ett visst norduppländskt inflytande. Men det finns även ett stort västligt inflytande, för att inte tala

om alla de lånord som finns i dialekterna, inte minst från franskan. Något som man kan höra väl i Pitemålet, där att avspisa någon heter *dekapitär*, från franskans *décapiter* 'halshugga'. Det franska inflytandet i Piteåtrakten kan kanske förklaras med att Piteå tidigare varit landshövdingesäte och att staden även präglats av militär verksamhet.

Edlunds föredrag rönt stor uppskattning bland åhörarna.

Lars-Erik Edlund fick svara på många frågor från publiken efter sitt uppskattade föredrag om bottniska dialektproblem.

Ett arkiv för framtiden

Den siste föredragshållaren på jubileet är inte forskare av facket. Han heter Roland Tidström och är journalist på Västerbottens-Kuriren och ivrig släktforskare från Vilhelmina.

Tidström menar att idag är det mer eller mindre en folkrörelse att gräva i historien. Att veta var man kommer ifrån är viktigt för ens egen identitet, och har man väl börjat gräva i ortnamn, släktnamn och annat så växer sig intresset bara starkare och starkare. I det sammanhanget är DAUM viktigt, som insamlare och även som spridare av folkminnen.

Samtidigt önskar Tidström att det skulle finnas en mer systematisk insamling på DAUM, liknande den som fanns på 1960-talet, för att undvika att det blir hopp i historien.

– Jag tycker att det känns som att insamlingsarbetet avstannade på 1970-talet, att det metodiska arbetet bromsades. DAUM:s jobb kanske har blivit mer inriktat på att sprida det som redan finns, men för mig som forskare och intresserad så känns det som att det kan leda till luckor i arkivbeståndet.

Han tycker att det är viktigt med kontinuitet och uttrycker en önskan om att ett mer systematiskt insamlingsarbete ska återupptas på det sättet som det bedrevs på 1960-talet.

Han minns att han inte tyckte att det lät sådär väldigt spännande när han hörde talas om DAUM, något som var så pass länge sedan att han inte riktigt minns när. Men arkivets anonymitet gjorde glädjen större när han insåg vilken otrolig mängd information som gömmer sig inom arkivets väggar. Särskilt fascinerad blev han av alla de bandinspelningar som finns.

– Det var kanske genom att man inte fick den där förnimmelsen av vad arkivet kunde innehålla som det blev så imponerande att se vad som faktiskt finns. Jag upptäcker fortfarande en massa saker som jag inte visste fanns.

Han berättar om en av de första bandinspelningarna som han hittade, ett band från hans egen hemtrakt, Vilhelmina.

– Det talades om en man som gjorde egna fioler och gjorde strängar av tvinnade kattarmar. Det kändes barbariskt, och det är en berättelse jag hört sedan barnsben.

På DAUM hittade jag en bandinspelning med mannen i fråga där han berättade hur han gjorde dessa fioler, och att han faktiskt använde tarmar från katter till att göra strängar. Det var ett riktigt fynd. Efter det stegrades nyfikenheten och han lyssnade på massor av band, från framför allt Vilhelmina, och fick direktkontakt med människor som dött redan innan han föddes. Personer vars historier finns förevigade på band och som plötsligt fanns där, livs levande.

DEMOKRATI OCH FOLKBILDNING

Att bevara ljud och folkminnen betyder mycket. Roland Tidström berättar att hans släkt har verkat i Vilhelmina sedan 1700-talet och hur viktigt det är för honom att få chansen att lära sig sin historia.

Det handlar inte bara om att bevara utan också om demokrati och folkbildning. 1900-talet var egentligen det första århundradet när det var möjligt att fånga människor med ljud och rörliga bilder. Det innebär att vi som lever nu kan ta del av en värld som vi själva inte upplevt, något som enligt Roland Tidström ger oss referensramar som vi behöver. Det blir ett äkta skildrande till skillnad från att i efterhand rapportera om saker som folk inte själva varit med om. I det sammanhanget blir DAUM en vetenskaplig institution för hembygdsforskning och en ovärderlig källa till information. Roland Tidström brinner onekligen för de historier som finns ute i bygderna och gläds åt att kunna lyssna på människor födda på mitten av 1800-talet som ger glimtar av det ofta direktupplevda. Intervjuerna är unika och kommer att vara ännu mer unika när DAUM fyller 100 år. Därför tycker han att det är så angeläget att fortsätta samla in alla dessa folkminnen förutsättningslöst. Att låta människor berätta om det som är viktigt för dem.

Nu finns mycket av informationen på DAUM tillgänglig på Internet. Själv har Roland Tidström kontakt med människor från bland annat USA som botaniserar i arkivets register via Internet. En barriär finns dock i språket, och det kanske får vara en påminnelse, säger han, att delar av arkivets uppteckningar kanske skulle kunna översättas. DAUM skulle då kunna utvecklas till ett världsarkiv där forskare och intresserade skulle kunna jämföra folkminnen.

En egen önskan som han har är att duplicera uppteckningar och föra ut dem kommunvis till biblioteken. På det viset skapas filialer till DAUM och därmed kommer människorna ännu närmare sin historia.

Det KULTURHISTORISKA dokumentationsarbetet fortsätter i VILHELMINA

För att erinra om och hedra nybyggarna och deras efterföljare tog Vilhelmina kommun, inför millennieskiftet initiativ till utgivningen av O.P. Petterssons handskrivna skildring Nybyggares dagliga leverne. Nu har Vilhelmina kommun, i samarbete med Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) fullbordat nästa stora utgivningsprojekt.

I En lappmarksbygd på väg mot framtiden har Vilhelminasonen Martin Lauritz lagt ner ett enastående arbete på utskrift av så gott som samtliga i Västerbottens-Kuriren publicerade artiklar med Vilhelmina-anknytning från åren 1900–1925. Martin Lauritz arbete har resulterat i en detaljrik lokalhistorisk spegel som, i sina stora drag, kan antas vara generell för hela Lappmarken.

Artiklarna publiceras i två volymer omfattande 1900–1917 respektive 1918–1925. Sammanlagt drygt 900 sidor. Läsarna erbjuds generöst ett unikt historiskt råmaterial om hur en lappmarkssocken moderniserats.

Läsaren möter den ännu pågående nybyggarhistorien, referat och insändare visar på den mödosamma vägen till politisk demokrati, kommunikationernas utveckling, t.ex. ångbåtstrafik på Malgomaj och Vojmsjön, Inlandsbanans ankomst, den stora branden i kyrkobyn 1921, skolförhållanden, nödår, sjukdom m.m. Till de stora frågorna hör förhållandet mellan samer och nybyggare – här finns detaljerade porträtt av samernas legendariska talesmän Torkel Tomasson och Elsa Laula.

Endast 400 kr för hela bokpaketet!

För ytterligare information kontakta

DAUM

090-13 58 15

daum@sofi.se

Arkivens dag 2005

Varje år under en dag i november genomför arkiven i landet aktiviteter i med gemensamma teman.

Arkiven i Umeå presenterade sig på Västerbottens Museum. Susanne Idivuoma och Staffan Lundmark representerade DAUM och visade material ur arkivets samlingar.

Staffan Lundmark visar material från DAUM för besökare på arkivens dag, som arrangerades på Länsmuséet

Gårdfarihandlare från Älvdalen i Dalarna

Karl Erik Hagström i Älvdalen har ställt en mycket stor samling brev och andra handlingar till DAUM:s förfogande. Många brev är skrivna av Kettis Per Larsson som under 1800-talet gjorde handelsresor i Norrland. Samlingen innehåller brev till och från familjen, till affärskontakter och kollegor på vandring samt kassaböcker, fraktsedlar, almanackor m.m. Genom detta material ges tillgång till detaljer i ett omfattande handelssystem som ofta innebar stora risker för deltagarna, ekonomiskt, fysiskt och psykiskt.

Materialet är intressant ur många aspekter och kommer bl.a. att tillföra värdefulla kunskaper inom en svårutforskad del av landets ekonomiska historia. Situationen på olika orter beskrivs, andliga ting dryftas och allt med dessa människors sätt att använda skriftspråket, vilket säkert kommer att intressera både folklivsforskare och språkvetare. Karl Erik Hagström har tillsammans med kulturhistoriskt intresserade vänner gjort ett register över materialet. En stor arbetsinsats som kommer att underlätta DAUM:s fortsatta arbete med materialet.

Staffan Lundmark

Axel Callenbergs samling

DAUM fick hösten 2005 en samling från Axel Callenberg, som innehåller fotoalbum, anteckningsböcker, gratulationskort och annat. Axel Callenberg (1891-1959) föddes i Dalarna och läste teologi i Uppsala. Han var bland annat komminister i Arjeplog och kyrkoherde i Sorsele innan han 1933 blev nomadskolinspektör. Han var systerson till prosten i Arjeplog, Gustaf Callenberg, och älskade fjällen och lärde sig att tala samiska. Han anses vara den första moderna nomadskolinspektören och han kämpade för att renskötande samer skulle få en tidsenlig skola. Han var modern i sitt tänkande, inte minst för att han ansåg att samerna hade samma behov av skolgång som svenskarna. Samlingen är en donation från Sune Hansson i Kalmar.

Opublicerat arbete av Norrlandsforskaren Edvin Brännström

Våren 1981 överlämnades till DAUM en samling dokument (DAUM acc. 3556-3607), som tillhört den bortgångne etnologen och nordisten Edvin Brännström (1902-1979). Bland dokumenten fanns ett opublicerat arbete, betitlat *Äldre jakt- och fångstmetoder i en Norrbottenssocken*. I detta fall rör det sig om Råneå. DAUM har nu beviljats bidrag av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (ur Anders Diös fond för svensk hembygdsvetenskap) för publicering av manuset, vilken kommer att ske inom de närmaste månaderna.

Claes Börje Hagervall

Kvinnor som spelmän i ny utställning

Birgit Lundbergs nyckelharpa. Foto: Susanne Odell. Ur DAUM:s samlingar.

På Musikmuseet i Stockholm visas sedan den 19 november 2005 utställningen "Vems röst? Vilken musik? Kön – musik - makt". I utställningen diskuteras hur människor "konstruerar" det som vi till vardags kallar kön och vilken betydelse det har och har haft i musiken.

Det är, som det står att läsa i texter om utställningen, "en utställning att diskutera kring", och utställningen ställer många frågor, där ibland: Är musikinstrument kvinnliga eller manliga? Vad styr ungdomars val av instrument och deras musiksmak – är det omgivningens förväntningar eller kanske förebilder?

Som en del i denna utställning finns ett urval ur DAUM:s insamlingsprojekt "Kvinnor som spelmän" i form av citat från inspelningar, fotografier på några av kvinnorna samt två musikexempel. Ida Meidell-Blylod spelar en polska, vokalgruppen Kraja sjunger en egenkomponerad vals.

Läs mer på musikmuseets hemsida:
www.musikmuseet.se

Susanne Odell

Bröllop, kalas, köttsoffa och karameller

I DAUM:s samlingar finns många uppteckningar och inspelningar som handlar om högtider av olika slag. Det berättas om allt från hur jul, påsk och midsommar har firats, till olika kalas, förlovningar och bröllop.

På en inspelning från 1966 i Vännfors berättar Nils Hedberg, då 56 år, om bröllop, brudsiare¹ och mat. Han inleder med att sjunga en bröllopsvisa som han lärt sig av sin mor Mina Hedberg:

”Hur skön är bröllopsstunden, hur ljuv är livets vår, då brudgummen förbunden med krönta bruden står [...]

”... Det torde väl ha varit 1915, då fick jag höra den där första gången. Alltså mamma hon brukade, alltjämt hon var och såg bruden då brukade vi småbarn få följa med. Då brukade hon sjunga det där för brudfolket då dom kom ut på bron och skulle visa sig för brudsiarna. Då var det alltid högtidligt [...]. Så, sjunge hon den då för brudfolket och he gjorde ju ännu högre högtidsstämning för brudfolket å gästerna å brudsiarna [...]

Men den tiden, då va de riktiga bröllop, nu finns det ju ingen som har råd att ha ett riktigt bröllop! För då hade dom ju tre dagar, tre dagar som dem hadd bröllopet. Å så liggplatserna, det va ju så att då fick dom ju ligg då till, dom hade ju stora kök å, så då fick dom göra syskonbädd, så dom låg på golvet, huller om fladder! [...] Å då var det högtidligt, för att, om dem då fick en riktig köttsoffa till livs... Nu ska det ju va så oerhört mycket dumheter, men då var det riktig mat, då var det riktig köttsoffa [...], så då fick dom äta sig riktigt mätt! Men nu för tiden, då man ska val bjuden på ett bröllop, är man ju mycket mer hungrig när man kom därifrån. Å så fick dom storkringlen och färdmatspåsa³ [...]

Jadå, å kom då främman så hade man ju färskbröd alltjämt, åtminstone en vecka! Å då fanns det ju inga frysboxar [...] utan vart det nalta torrt, var det ju bara mer hälsosamt för magen! [...] Å därför så, folket förr i världen var mycket friskare. [...] Nu om dem ska gifta se ska det ju va så pimpinett å fint dit dom ska flytt, men den tiden, om det då var nalta dragit, då for ju bacillen ut och in! Å så hadd dem långullfällan som kittlade under näsan så då fick dem ju ligg och skratt om nätterna, även om det vart nalta kallt! [...]

Ester Mannberg från Överboda, född 1892, berättar om hur namnsdagar och födelsedagar firades, och även hon minns med glädje maten!

Namnsdagar:

”Det var presenter då, då kom dom, dem hade nå presenter med sig å så vart dom bjudna på söndagen så där, på kalas, det var vanligt. [...] Men i alla fall... Det brukade ju va roligt, dom hade ju mest bara hembakade kakor, det var skojigt på det viset att, dom hade stora mjukkakor å så fick dom [...] dom fick ju smörgåsar. Det var ju klart dom skulle ha smörgåsar, å då på dem hade de sånt där, det va int nån annan smörgåsmat den tiden, annat än att dom hadd ju saltfläske som dom hadd koke, å så skar dom de i skiver å la fullt av det på smöret på smörgåsa. Å de va gott, faktiskt, int var de dåligt int! Då fick dem äta så dem vart ju faktiskt mätt [...]. He va på namnsdagskalasa de. Å så var det ju kaffe å bröd å... men he va inte vanligt med nån frukt, det var inte vanligt den där tidn. [...] Karamellen... det var hemkokekaramellen förstas, he var de ju, såna där... vitkarameller med röda ränder he va ju vanligt. Å så knäcken, he va gammeldags [...] Knäcken fanns märkvärdigt nog på bröllopa å... [...]

Födelsedagar:

”Då var det mat, då var det mest matn [...] Då var det köttbullar å... såna... ja, dom hade ju köttsoffa! Om man säg som man tänk så var det ju köttsoffa dom hadd! Men köttbullar fick man äta då, så vart det köttsoffa till supamat då, å så var det kräm. Den där krämen och vispgrädd på och så ett kex. Då var det verkligen så rejält att då kunde det inte va nått bättre! [...] Jag minns i min barndom då var jag på ett ställe där vi fick ett sånt där mål [...] Den tiden hade dem stora runda pären som dom råskalade och ho i köttsoffan. Stora Guds frids... jag förstå int varför dom int kund he sönt dom på nått vis! [...]

Presenterna:

”Det var olika, såna där saker som dem ansåg dem skull ha. Endel kunde ju va nån duk, det var ju mycket vanligt, nån duk, och som det var med karlarna, dem kunde ju få nå snickarverktyg å he var nå såna där saker som dem behövd. Det var ingen lyx, det fick inte va nån lyx [...] utan såna saker som behövdes. [...] Då vart dem så glada, då dom fick sånt där som dom tänkt på, å ville ha, men hadd inte haft råd till att köpa det. Å då gick dom i lag ibland några familjer å så då vart det ju rejält [...] Födelsedagskalasen firades jämna år, 50 år var det å... när man blev 21 år hände det väl också... men i alla fall på 50 år då var det allt jämt vanligt.”

Susanne Odell

Fotnot. Brudsiare var människor som gick ut för att få en skymt av bröllopparet. Färdmatspåsa var enligt Nils Hedberg en papperspåse fylld med småbröd eller kringlor som bröllopgästerna fick ta med sig hem.

SKRIFTER UTGIVNA AV DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ

Serie A. Dialekter

1. **Evert Larsson** och **Sven Söderström**, Hössjöområdet: ordbok över en sydvästerbottnisk dialekt / på grundval av Evert Larssons samlingar; utarbetad av Sven Söderström. - 2. uppl. 1980. **Pris 85:-**
2. **Algot Hellbom**, Äldre källor till Medelpads bygdemål. 1981. **Pris 40:-**
3. **Olavi Korhonen**, Samisk-finska båttermen och ortnamnelement och deras slaviska bakgrund : en studie i mellanspråklig ordgeografi och mellanfolklig kulturhistoria. 1982. **Pris 40:-**
4. **Magdalena Hellquist**, Abraham Abrahamsson Hülphers och folkmålen i Westerbotten : ett bidrag till dialektstudiets historia. 1984. **Pris 30:-**
5. **Harald Fors**, Ordbok över Öre-Långselemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1984. **Pris 85:-**
6. **Harald Fors**, Register till Ordbok över Öre-Långselemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1985. **Pris 40:-**
7. **Folkmålsberättelser från Västerbottens inland** : inspelningar från Örträsk socken / utskrivna och kommenterade av Harald Fors. 1986. **Pris 40:-**
8. **Margareta Svahn**, Finnskägg, tåtel och sia : om folkliga namn på gräs. 1991. **Pris 125:-**
9. **Staffan Wiklund**, Våtmarksord i lulemålen : en ordgrupp sedd ur informant- och intervjuarperspektiv. 1992. **Pris 125:-**
10. **Jan-Olov Nyström**, Ordbok över lulemålet : på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken. 1993. **Pris 125:-**
11. **Åke Hansson**, Nordnorrländsk dialektatlas. 1. Text. 2. Kartor. 1995. **Pris 170:-**
12. **Astrid Lundgren**, Ordbok över Nysättramålet : en nordvästerbottnisk dialekt. 1997. **Pris 220:-**
13. **Asbjørg Westum**, Ris, skäver och skärva : Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt perspektiv. 1999. **Pris 145:-**

Serie B. Namn

1. **Nordsvenska Ortsboöknamn** / sammanställda av Lars-Erik Edlund. 1984. **Pris 105:-**
2. **Lars-Erik Edlund**, Studier över nordsvenska Ortsboöknamn. 1985. **Slutsåld**
3. **Else Britt Lindblom**, Studier över önamnen i Luleå skärgård. 1988. **Pris 105:-**

Serie C. Folkminnen och folkliv

1. **Phebe Fjellström**, Väckelsen, folkmusiken och folkrorelserna. 1981. **Pris 30:-**
2. **Visor i västerbottnisk tradition** / i urval av Alf Arvidsson. 1981. **Slutsåld**
3. **Alf Arvidsson** och **Tone Dahlstedt**, Vitra och bäran : två studier i norrländsk folketro. 1983. **Slutsåld**
4. **Alf Arvidsson**, Arbetslivets folketro : en sammanställning av traditionsmaterial från Övre Norrland. 1986. **Pris 40:-**
5. **Carl Johansson**, Mujto : minnen från jägar- och fiskartiden och den gamla renkonstens dagar. 1989. **Slutsåld**
6. **Slatta fra Västerbotten** : 415 spelmannslåtar från Västerbotten / samlade och kommenterade av Siw Burman och Gunnar Karlsson. 1987. **Slutsåld**
7. **Magdalena Hellquist**, Bättre grå kaka än ingen smaka : ordspråk och talesätt i Övre Norrland. 1986. 2. översedda uppl. 1995. **Pris 125:-**
8. **Albin Edlund**, Vårleden : minnesbilder från Holmön. 1991. **Pris 85:- hft., 120:- inb.**
9. **Olof Petter Pettersson**, Nybyggares dagliga leverne. 1999. **Pris 250:-**
10. **Irene Nilsson**, Det som en gång var...: Ett småbrukarår i södra Lappland. 2004 **Pris 150:-**

Serie D. Meddelanden

1. **Tone Dahlstedt** och **Barbro Holmgren**, Nordfinska evakueringen till Skelleftebygden 1944-1945 : de finska "koflickornas" vistelse i Sverige. 1979. **Pris 10:-**
2. **Pirjo Rissanen**, Samiskt fältarbete. 1981. **Slutsåld**
3. **Lillian Rathje**, Norrländsk folkmedicin : sammanställning av folkmedicinskt arkivmaterial. 1984. **Slutsåld**
4. **Sameland i förvandling**. 1986. **Slutsåld**
5. **O. P. Pettersson**, **Lapplandsforskaren** : fem föredrag. 1994. **Pris 65:-**

Serie E. Växtnamn

1. **Aspekter på växtnamn**. 1997. **Pris 125:-**
2. **Gustav Fridner**, Folkliga växtnamn i Västerbotten / Redigerad av Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt. 1999. **Pris 170:-**

Serie F. Musikliv

1. **Gunnar Ternhag**, Jojksamlaren Karl Tirén. 2000. **Pris 150:-**
2. **Alf Arvidsson**, Från dansmusik till konstnärligt uttryck: framväxten av ett jazzmusikaliskt fält i Umeå 1920-1960. 2002. **Pris 160:-**

ÖVRE NORRLANDS ORTNAMN

Ortnamnen i Norrbottens län

- 3A Bodens kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1987. **Pris 85:-**
- 5 Haparanda kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1992. **Pris 125:-**
- 7A Kalix kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1980. **Pris 40:-**
- 7B Kalix kommun : naturnamn / av Gunnar Pellijeff. 1985. **Pris 65:-**
- 9A Luleå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1990. **Pris 85:-**
- 11A Piteå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1988. **Pris 85:-**
- 13A Överkalix kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1982. **Pris 40:-**
- 14 Övertorneå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1996. **Pris 125:-**

Ortnamnen i Västerbottens län

- 14A Vännäs kommun : bebyggelsenamn / av Claes Börje Hagervall. 1986. **Pris 65:-**

ÖVRIGA UTGIVNINGAR

Kattgöbben Mormoras : saga på Ume-/Sävarmål. Texthäfte. **Pris 40:-**

Kattgöbben Mormoras : sagan inläst av Filip Gerhardsson på CD/kassett. **CD 120:-, kassett Pris 80:-**

Filip Gerhardssons skrönor. 10 CD eller kassetter. **Pris 100:-/kassett, 120:-/CD**

Tomas Fischer Trio. CD med Umeås jazzprofiler. **Pris 150:-**

DAUM-Katta : nyhetsblad. Nr. 1(1994) -. 1-2 nr/år. **Gratis**

SPRÅK- OCH FOLKMINNESINSTITUTET (SOFI)
DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ (DAUM)

www.sofi.se

Länsmansvägen 5, 904 20 UMEÅ,

Telefon expedition och bibliotek 090-13 58 15

Telefax 090-13 58 20

daum@sofi.se

Arkivchef 13 58 16 , Förste forskningsarkivarie 13 58 18

Forskningsarkivarier 13 58 17 (samiska), 13 65 33 (datorer), 13 65 63 (musik),
13 58 53 (assistenter), 13 58 54 (assistent)